

El concordat del 1953

El concordat entre l'Espanya franquista i el Vaticà va ser molt celebrat, però era un model ja caduc. Poc més de deu anys després de ser signat, el Vaticà II obria nous camins que no eren els mateixos que els pretesos pel concordat.

L'Església espanyola va sortir trencada de l'experiència republicana i, sobretot, de la sagnant Guerra Civil. Li mancaven sacerdots i temples, i queda en l'ànim de molts la solitud d'una Església poc dinàmica, desprotegida i amenaçada. Així, sovintejaren les explicacions teològiques de la victòria. La teologia dominant en el moment, la imatge de l'Església com a societat perfecta, el convenciment que només la veritat té drets va ajudar a elaborar una teologia de la presència de l'Església en la societat, dels deures i obligacions. Es cert que el perseverant caràcter integrista del catolicisme espanyol va ajudar a mantenir aquesta mentalitat, però convé no oblidar que el catolicisme dominant a Roma compartia bona part d'aquests criteris.

Pius XII, en rebre al 1942 el nou ambaixador espanyol, manifestava la seva satisfacció pel desenvolupament de la nova Espanya: "Hem vist Crist triomfar a l'escola, ressorgir l'Església de les runes cremades i penetrar l'esperit cristià en les lleis, en les institucions i en totes les manifestacions de la vida oficial. Nos, finalment, hem contemplat Déu present novament en la vosta història." Un any abans, el 1941, l'estat havia assumit l'obligació de col·laborar econòmicament en les necessitats més importants de l'Església: reconstrucció d'esglésies devastades, construcció de seminaris, salaris dels sacerdots, ajudes a les religioses i als interessos missioners.

El mateix any, l'estat espanyol es comprometia, en un important conveni, a no legislar ni actuar en matèries mixtes sense acord previ entre ambdues parts. Per la seva banda, l'Església concedia al Govern espanyol el dret de presentació de bisbes segons el qual, més que nomenar candidats al seu gust, podia vetar els candidats proposats per l'Església. Avui sabem, per les dades conegudes, que es va tractar d'una concessió que la Santa Seu va admetre a desgrat. A pesar d'això, és evident que

les relacions de l'Església amb el règim eren bones. Aleshores, per què, una vegada acabada la guerra, es tardà catorze anys a signar el concordat?

El concordat. Alguns han considerat que la Santa Seu utilitzà el retard com una manera de xantatge per aconseguir més privilegis i ajudes. És més probable, però, que el Vaticà esperés que es fes palès en l'àmbit internacional la doble significació que havia marcat aquells anys de guerres. D'una banda, el front contra el totalitarisme feixista i, d'una altra, el front contra el totalitarisme comunista. Calia aparentar de manera clara que el Vaticà no pactava amb una Espanya que recordava massa el feixisme sinó amb l'Espanya decididament anticomunista. La guerra freda va ajudar a canviar la percepció de l'orientació política internacional, i a poc a poc, així, es va desbloquejar la situació d'aïllament internacional d'Espanya: les Nacions Unides, l'Organització Mundial de la Salut i la UNESCO acceptaren Espanya.

Per la seva banda, Franco va donar unes altres explicacions en presentar a les Corts el projecte de concordat: "*La demora en començar la negociación de un concordato, lejos de deberse a ningún género de supuestas resistencias por parte de la Santa Sede, debióse a nuestra propia decisión de no envolver a la Iglesia, a ningún precio, en nuestras dificultades exteriores. Por eso sólo cuando, a fines del año cincuenta, terminó en la Asamblea de las Naciones Unidas la farsa montada contra España, solo entonces propusimos formalmente a la Santa Sede la elaboración de un acuerdo general, que, coronando y afirmando la obra realizada, diera sistema y complemento a la legislación ya concordada.*"

Prèviament al concordat, l'any 1952, se celebrà a Barcelona, amb assistència massiva de pelegrins de totes les nacions, un Congrés Eucarístic Interna-

cional, al qual van assistir 12 cardenals i 300 bisbes. Era una manera de demostrar al món catòlic la pau política i religiosa d'Espanya. La *catòlica Espanya* va enlluernar el Vaticà i el catolicisme mundial pel seu entusiasme, per les masses, les vocacions, els missioners... Si hi havia reticències dins el catolicisme intern, aquestes van ser silenciades després d'aquesta manifestació.

Va ser, doncs, l'any 1953 quan, gràcies a la situació internacional favorable, Espanya va signar dos convenis, els quals, durant molts anys, van ser la base de la política exterior espanyola: el d'ajuda econòmica, tècnica i defensa mútua amb els Estats Units i el concordat amb el Vaticà, el tercer de tota la història de l'estat espanyol. Amb aquest, l'Església semblava legitimar el règim espanyol tant davant de la comunitat internacional com davant dels ciutadans de l'estat.

En el concordat, l'estat reconeixia la seva confessionalitat, amb totes les conseqüències que això comportava, amb un esment especial al compromís que la religió impregnés la legislació i les institucions. Reconeixia que tot el sistema educatiu, des de l'escola fins a la universitat, havia de regir-se per la doctrina catòlica, i imposava la religió com a matèria obligatòria en tots els graus de la instrucció. Acceptava la capacitat de l'Església per a organitzar i dirigir centres educatius i, també, la seva competència exclusiva en el matrimoni entre cristians, de manera que el matrimoni civil quedava únicament com a subsidiari. Entre altres matèries importants aprovades i reglades amb el concordat, cal destacar les següents: l'acceptació que la jurisdicció espiritual fos lliure i independent de l'estat; que l'Església determinés els dies festius en el calendari nacional; la inviolabilitat i immunitat dels temples; l'assistència religiosa en les forces armades; l'exempció del servei militar pels sacerdots i seminaristes; les exempcions fiscals per a l'Església...

En el discurs, ja citat, davant les Corts, Franco expressava el fruit del concordat: *"En la històrica etapa que hoy se inicia con la solemne ratificación de este convenio, la Iglesia va a disfrutar en*

Espana no solo de la libertad que necesita para sus sagrados fines sino también de la ayuda necesaria para su pleno desarrollo."

El concordat havia estat possible després de més de dos anys de negociacions. El març de 1951, Franco havia lliurat a l'ambaixador al Vaticà, Ruiz Giménez, el projecte de concordat, i li va dir: *"Llevele al Santo Padre y dígame que cinco cristianos se han sentado en torno a esta mesa para redactarlo."* Poc després, l'ambaixador va ser substituït per Castiella, d'orientació més estatalista, però igualment membre de l'Associació Catòlica de Propagandistes. El 27 d'agost del 1953 se signava el concordat al Vaticà, després d'un exhaustiu examen i reelaboració durant dos anys i que va tenir moments de tensions i complicacions considerables.

Pius XII no mantingue unes relacions gaire fluides amb el règim de Franco, de primer per por que estigués massa influït pel nazisme, i després per temes com ara el nomenament de bisbes. Tot i això no va qüestionar mai la legitimitat de la dictadura.

A l'esquerra, Franco besant la imatge de l'apòstol Santiago, l'estiu de 1959.

A la dreta, aspecte del Concili Vaticà II. El replantejament de la missió de l'Església que s'hi va produir trastocà profundament els esquemes del règim.

En el discurs davant les Corts, Franco expressava el fruit del concordat: 'En la històrica etapa que hoy se inicia con la solemne ratificación de este convenio, la Iglesia va a disfrutar en España no sólo de la libertad que necesita para sus sagrados fines sino también de la ayuda necesaria para su pleno desarrollo'

Conseqüències del concordat. El concordat va ser considerat perfecte pels canonistes, els quals consideraven que posava en pràctica les tesis defensades pel dret canònic. De fet, és l'únic concordat que reconeix explícitament l'Església com a societat perfecta. De fet, no es podia exigir més a un estat. Ara bé, quines van ser les conseqüències d'aquest reconeixement? Clarament, la independència de la potestat eclesiàstica en l'exercici de les seves funcions; la llibertat de jurisdicció de la Santa Seu a Espanya i la llibertat de comunicació mútua; la personalitat jurídica civil de les persones morals en l'Església que la tinguessin reconeguda pel dret canònic; la capacitat d'adquirir, administrar i posseir béns; així com la utilització de l'estat com a "braç secular" en el desenvolupament de la seva autoritat.

En el concordat s'establia el perfil de l'estat catòlic, amb els seus deures cap a l'Església. D'alguna manera es podia afirmar que s'acceptava la "potestat indirecta" de l'Església sobre la societat, tal com queda reflectit en l'article 1: "*La religión Católica, Apostólica, Romana sigue siendo la única de la nación española y gozará de los derechos y de las prerrogativas que le corresponden en conformidad con la ley divina y el derecho canónico*", i en l'article 1 del Fuero de los Españoles, que reproduïa l'annex VII del concordat: "*La profesión y práctica de la religión católica, que es la del estado español, gozará de la protección oficial. Nadie será molestado por sus creencias religiosas, ni por el ejercicio privado de su culto. No se permitirán otras ceremonias y manifestaciones externas que las de la religión católica.*"

Aquest concordat era una aportació original en la història dels tractats anteriors. Tal com ho va reconèixer Martín Artajo, ministre d'Afers Estrangers: "*Se trata de un concordato de nuevo cuño. Una gran parte de los concordatos, el nuestro de 1851, entre ellos, eran verdaderos tratados de paz. Concertados tras un período de lucha o de persecución religiosa, tenían algo de armisticio entre potencias beligerantes, cuando no de amnistía, por parte de la Iglesia, de*

los agravios y usurpaciones sufridos. Por el contrario, el nuevo concordato, preparado sosegadamente durante un período de colaboración perfecta, acaso sin precedentes en nuestra historia, es como la sistematización jurídica de un régimen casi ideal de relaciones entre la Iglesia y el Estado, como corresponde al sistema de colaboración perfecta entre ambas potestades, que instauró en nuestra Patria el Movimiento Nacional."

En efecte, la majoria dels bisbes estaven completament satisfets i se sentien identificats amb el règim de Franco. Havien viscut la República i la persecució religiosa durant la Guerra i no podien concebre una situació millor que la que estaven vivint.

El 25 de juliol del 1954, en l'ofrena nacional feta pel cap d'estat a l'apòstol Santiago, responia el cardenal Quiroga Palacios a les paraules de Franco: "*Yo os felicito, Excelencia, por haber sido elegido por Dios para reafirmar nuestra unidad católica y para asentar en España este sistema de relaciones entre la Iglesia y el Estado.*" Aquest sentiment tan estès, d'altra banda, explica el posterior desconcert que amb la situació creada durant les sessions del Concili Vaticà II van viure els que més saludaren el concordat.

Tot i les congratulacions que va aixecar el concordat, en realitat, la rígida reivindicació de les obligacions i deures de l'estat en matèria religiosa, amb la consegüent subordinació a l'Església, va afavorir paradoxalment una relativa dependència a la inversa. És a dir, de l'Església a l'estat i, consegüentment, un intercanvi d'atribucions entre ambdues institucions. Així, en general, la genuïna independència i llibertat eclesiàstica es va veure compromesa per la seva excessiva dependència, de tanta d'empara i protecció que havia reivindicat.

Aquest concordat manifesta una imatge d'Església defensada i practicada per la majoria de la jerarquia espanyola i pels teòlegs i canonistes romans, que s'expressa en el trets següents: la conveniència d'una Església emparada per l'estat, aliena completament a la idea de separació, amb un clar perill d'identifi-

FI TEMPS / FFF

cació mútua: “Una Espanya sin la cruz de Cristo no es Espanya”, havia dit Pius XII, “una Espanya laica tampoco es Espanya”, recordà Pla i Deniel; el convenciment que l'Església era una societat perfecta a l'estil de l'estat, sobirana i independent: un model eclesiològic subjacent al concordat i a bona part de l'eclesiològia preconiliar; la idea d'una Església consagrada a defensar els seus drets i privilegis i, per això mateix, poc lliure en les seves relacions amb l'estat, a diferència del que succeirà després del Concili; una Església en guàrdia, militant, sempre enfrontada amb tot tipus de perills de caràcter doctrinal, moral o social: la relaxació de costums, la unitat religiosa, les desviacions teològiques...; una Església restauradora i mestra de la societat; una Església única i vertadera, amb poca sensibilitat davant d'una realitat que, de fet, no era tan uniforme ni tan triomfalista, i una Església, en fi, intransigent tant amb els seus com amb els que eren a fora.

En realitat, aquest concordat celebrat amb tanta eufòria va néixer com un model eclesiològic ja en decadència, tot i que aleshores quasi ningú no ho veia així, a l'estat espanyol, perquè naixia relativament poc abans d'un canvi radical en el si de l'Església. Cinc anys després de signar el concordat va ser elegit Joan XXIII com a nou papa. Amb la seva vida, actituds, accions i sentit comú va

posar en qüestió temes que semblaven inamovibles. Deu anys més tard, el Vaticà II estava en plena ebullició.

Seria interessant, a més, relacionar el tarannà manifestat en les Converses Catòliques Internacionals de Sant Sebastià i l'esperit del concordat. Aquestes Converses, realitzades en els anys immediatament anteriors al concordat i que encara no tenien una història feta, acolliren alguns dels teòlegs i pensadors europeus més interessants d'aleshores, alguns dels quals influïren més tard en el desenvolupament del Vaticà II. Les Converses van ser prohibides pel Sant Ofici, però bona part dels participants van prendre part en els moviments de renovació de l'Església universal i espanyola.

El concordat i la història espanyola posterior. Què va significar el concordat en la història posterior espanyola? Paradoxalment, no representà l'inici d'una nova etapa, sinó el punt més alt de les bones relacions politico-religioses després de la Guerra Civil i l'inici de les dificultats i desconeixements mutus. Aquesta Església que havia aconseguit, aparentment, tot el que s'havia proposat, va començar a intercedir i a exigir a favor d'altres sectors socials. Les aspiracions de les regions, dels obrers, dels intel·lectuals, dels marginats... començaren a ser acceptades i defensades per l'Església, única

instància amb poder i presència en la societat espanyola fora de les institucions polítiques.

Paradoxalment, algunes disposicions del concordat van afavorir notablement la transició eclesiològica espanyola i les relacions de l'Església amb alguns segments emergents en la societat del final del franquisme. Són les disposicions sobre l'Acció Catòlica (AC) que anys després van tenir a veure amb l'actuació de les JOC, la HOAC i d'altres grups de l'AC; com també les disposicions sobre la inviolabilitat dels edificis eclesials que amb tanta generositat donaren més tard el dret d'asil a perseguits pel règim.

Més enllà de tot això, dues importants disposicions concordatòries no van ser posades en pràctica. Una, el compromís de l'estat de dotar econòmicament l'Església de manera que aconseguís ser autosuficient, problema que encara no està resolt (vegeu també les pàgines 70-73). L'altra, el compromís eclesial d'igualar el nombre de diòcesis al de les províncies. En van néixer algunes, com les de Castelló i Albacete, però no en va desaparèixer cap de les tradicionals, i, en els nostres dies i ben al contrari, se n'han creat unes altres, com la de Getafe i d'Alcalá, que divideixen la província de Madrid.

Juan María Laboa
Universitat de Comillas